

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

David Jorda

*Motivace a podpora osob s mentálním postižením k účasti na
volnočasových aktivitách v rámci chráněného bydlení Lipka*

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Jurníčková, Ph.D.

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedl v seznamu literatury.

V Olomouci dne

David Jorda

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat vedoucí práce, paní Mgr. Pavlíně Jurníčkové, Ph.D., za její vstřícné a trpělivé vedení. Jsem velmi vděčný za připomínky a zpětnou vazbu, kterou mi poskytla.

Obsah

Úvod	5
1. Lidé s mentálním postižením a chráněné bydlení	6
1.1 Vymezení pojmu mentální postižení	6
1.2 Klasifikace mentálního postižení.....	7
2. Sociální práce	9
2.1 Paradigmata sociální práce	10
2.2 Sociální práce s osobami s mentálním postižením	11
2.3 Chráněné bydlení a role pracovníků v dané službě	12
3. Volný čas.....	14
3.1 Vymezení volného času a jeho funkce	14
3.2 Volný čas osob s mentálním postižením	16
4. Motivace a její specifika u lidí s mentálním postižením	18
4.1 Vymezení motivace a stimulace	18
4.2 Specifika osob s mentálním postižením	19
5 Praktická část.....	21
5.1 Metodologie výzkumného šetření	21
5.2 Výzkumné šetření	26
5.3 Závěr výzkumného šetření.....	34
Závěr.....	36
Bibliografie.....	37

Úvod

Tato bakalářská práce je zaměřena na zkoumání volného času osob s mentálním postižením v kontextu chráněného bydlení. Konkrétním cílem je zkoumat motivaci osob s mentálním postižením k účasti na volnočasových aktivitách v rámci chráněného bydlení Lipka z.s.. Dalším cílem je zjistit, jakým způsobem mohou pracovníci daného zařízení podpořit a motivovat klienty k účasti na volnočasových aktivitách.

Má práce se skládá z teoretické a praktické části. Pojmy vysvětlené v rámci teorie budu nadále využívat i v kontextu mého výzkumu. V teoretické části se budu nejdříve zabývat samotným vymezením a klasifikací mentálního postižení. To má, jak se dozvíme svá specifika, se kterými může často pomáhat sociální práce. Z toho důvodu ji vymezím společně s jejími paradigmaty ve druhé kapitole. Ta pokračuje popisem sociální práce s danou cílovou skupinou a je zakončena podkapitolou o chráněném bydlení a roli pracovníků v rámci této služby.

Na to navazuje kapitola, ve které vymezím dva hlavní pohledy na volný čas a budu se věnovat specifikům volného času vzhledem k lidem s mentálním postižením. Poslední kapitola se věnuje samotnému vymezení motivace a stimulace a je zakončena specifiky aspirace u dané cílové skupiny. Následuje praktická část, konkrétně případová studie v chráněném bydlení Lipka.

Výzkumu se účastnilo 7 respondentů, z toho byli 4 klienti a 3 pracovníci zařízení. Je zde také popsána metodologie. Výzkumné šetření obsahuje komparaci pohledu na volný čas mezi klienty a pracovníky. Dále zde srovnávám, jak obě skupiny respondentů vnímají roli pracovníků během volnočasových aktivit klientů. Poslední část se věnuje pohledu pracovníků na motivaci klientů ve vztahu k volnému času. Nakonec jsem identifikoval a pojmenoval tři strategie, které zaměstnankyně využívají při motivaci klientů s mentálním postižením k účasti na volnočasových aktivitách.

Téma volného času klientů se může zdát, jako poměrně marginální. Především z důvodu, že klienti sociální práce často řeší jiné problémové situace a volný čas tím pádem není tak důležitý. Domnívám se však, že v kontextu lidí s mentálním postižením, kteří využívají služby chráněného bydlení existuje v rámci volného času jisté specifikum. Konkrétně v tom, že mnoho těchto klientů, bude mít k dispozici mnohem více volného času, než je v běžné společnosti zvykem. Zejména u osob, které nedochází aktivně do zaměstnání, či nějakého rehabilitačního nebo terapeutického programu. V případě, že by zmíněné tvrzení bylo pravdivé, tak vnímám za vhodné věnovat volnému času této specifické skupině více pozornosti. Z tohoto důvodu jsem se rozhodl touto problematikou zabývat.

1. Lidé s mentálním postižením a chráněné bydlení

V rámci oboru sociální práce považuji cílovou skupinu lidí s mentálním postižením, jako velmi zásadní. Jedná se o skupinu vcelku nehomogenní, neboť termín „mentální postižení“ je poměrně dynamický. Z tohoto důvodu vnímám, jako důležité věnovat první kapitole své práce základnímu teoretickému zasvěcení do problematiky tohoto typu postižení. Osobně se domnívám, že by sociální pracovníci, kteří spolupracují s touto skupinou obyvatel, mohli ze znalosti základního vymezení mentálního postižení profitovat. Myslím si, že znalost základních informací o tomto postižení může potenciálně usnadňovat spolupráci s ostatními profesionály. Z mé zkušenosti je totiž poměrně běžné, že pracovníci musí jednat s dalšími pomáhajícími profesemi, jako jsou doktoři, psychologové, pedagogové a podobně. Zároveň znalost definice a klasifikace mentálního postižení umožňuje sociálním pracovníkům v rámci tohoto tématu vést osvětu a zvyšovat povědomí o této problematice. To by podle mě mohlo potenciálně pomoci při boji proti stigmatizaci a diskriminaci, která je v rámci mnoha společností přítomná. Z tohoto důvodu se budu v rámci první kapitoly věnovat definici samotného mentálního postižení a jeho klasifikačním stupňům.

1.1 Vymezení pojmu mentální postižení

V rámci pomáhajících profesí je běžné, že se terminologie musí postupným časem vyvíjet. Obzvláště, pokud se bavíme v kontextu mentálního postižení, kterému se ve spoustě odborných profesí nazývá „mentální retardace“. Tento pojem však v běžné populaci získal poměrně pejorativní zabarvení a nemusí být vždy vnímáno korektně. (Valenta, 2018, s.31) Na začátek tedy chci oznámit, že budu v kontextu mé bakalářské práce označovat zkoumanou cílovou skupinu, jako osoby či lidi s mentálním postižením. Jednak z toho důvodu, že mi osobně není příjemné používat již zmíněný pojem „mentální retardace“, neboť je i z mého pohledu v rámci běžné společnosti pejorativně zabarveno. Také si všímám, že v kontextu sociální práce je používání tohoto pojmu běžné.

V této podkapitole pouze představím definice mentálního postižení od různých autorů a následně shrnu jejich tvrzení. Nejprve však představím definici mezinárodní klasifikace nemocí. Ta se na mentální postižení, dívá jako na „*Stav zastaveného nebo neúplného duševního vývoje, který je charakterizován zvláště porušením dovedností, projevujícím se během vývojového období, postihujícím všechny složky inteligence, to je poznávací, řečové, motorické a sociální schopnosti. Retardace se může vyskytnout bez nebo současně s jinými somatickými nebo duševními poruchami.*“ (MKN-10 klasifikace [online])

Matoušek zase vnímá mentální postižení, jako „*Vrozené a trvalé postižení osobnosti projevující se nízkou úrovní rozumových schopností, nízkou kontrolou emocionality, vysokou potřebou akceptace, nízkou schopností odhadovat vlastní možnosti, vysokou sugestibilitou, omezenou schopností rozumět řeči a řeč používat, tendencí ke stereotypnímu chování, konkrétním myšlením bez schopnosti zobecňovat a dalšími příznaky.*“ (Matoušek, 2008, s. 99)

Jako poslední využívám Valentovu definici, dle něj je mentální postižení „*úvojovou poruchu rozumových schopností demonstrující se především snížením kognitivních, řečových, pohybových a sociálních schopností s prenatální, perinatální i časně postnatální etiologií, která oslabuje adaptační schopnosti jedince.*“ (Valenta, 2018, s. 34)

Všechny tři definice popisují mentální postižení, jako poruchu kognitivních a sociálních schopností, které se projevují již v období vývoje daného člověka. Dále zmiňují omezenou řečovou a motorickou schopnost, omezení schopnosti se adaptovat a rozumět řeči. Nicméně mezi těmito definicemi existují i nějaké odlišnosti. Zatímco MKN-10 klasifikace hovoří o poruchách všech složek inteligence, tak Valenta spíše zdůrazňuje i poruchy v kontextu emocionality. Klasifikace MKN-10 také, jako jediná zmiňuje, že se mentální postižení může současně objevovat s jinými somatickými nebo duševními poruchami. Celkově lze, ale říci, že se všechny tři definice víceméně shodují.

Jak již bylo zmíněno na začátku kapitoly, lidé s mentálním postižením jsou poměrně nehomogenní skupina a proto je vůči nim vhodně přistupovat velmi individuálně. Existuje zde však klasifikace rozdělená do několika stupňů, která nám může dát jistou představu o tom, jaké stupně mentálního postižení existují a čím se ty jednotlivé stupně většinou projevují. Tohle však bude rozebráno až v následující podkapitole.

1.2 Klasifikace mentálního postižení

Jak již bylo zmíněno, je třeba brát v potaz, že každý člověk s mentálním postižením je jedinečný a tím pádem se průběh postižení bude projevovat individuálně. Pro lepší ucelení však existuje tzv. klasifikace mentálního postižení dle 10. revize mezinárodní klasifikace nemocí. Ta nám představuje stupně mentálního postižení a jejich specifika. V následující podkapitole se tedy budu věnovat popisu hlavních klasifikačních stupňů.

Lehké mentální postižení

IQ osob s lehkým mentálním postižením se většinou pohybuje v rozmezí mezi 50 až 69. To v kontextu dospělých odpovídá mentálnímu věku 9 až 12 let. Osoby s touto mírou mentálního postižení mají nejčastěji obtíže při školní výuce. Při dobrém vedení je však u dospělých jedinců potenciál, že budou schopni docházet do zaměstnání. Předpokladem je i možnost úspěšně udržovat sociální vztahy a být tak členem majoritní společnosti. Intelektuální schopnosti se mohou v průběhu času měnit. Pomocí rehabilitace je také možné klientův stav postupně zlepšovat. (MKN-10 klasifikace [online])

Středně těžké mentální postižení

Osoby se středně těžkým mentálním postižením mají silně zpomalený vývoj schopnosti porozumět řeči a používat ji. Jejich IQ většinou dosahuje mezi 35 až 49, což u dospělých odpovídá mentálnímu věku 6 až 9 let. Tento stupeň postižení také negativně ovlivňuje jedincovu schopnost sebezpečí a motorickou zručnost. Ve škole jsou tito jedinci dosti znevýhodněni a jejich výsledky jsou omezené, avšak s kvalifikovaným pedagogickým vedením si mohou osvojit základní dovednosti, jako čtení, psaní a počítání. Měli by být v dospělosti schopni provádět jednoduchou manuální práci, avšak pouze s odborným dohledem. U této

skupiny se často vyskytují velké rozdíly v míře schopností, někteří jsou spíše manuálně zručnější, ale mají problémy s komunikací a naopak. Je zde také častější výskyt dětského autismu či jiných vývojových a neurologických poruch. (Švarcová, 2000, s. 28-30)

Těžké mentální postižení

Osoby s těžkým mentálním postižením mají zpravidla celkově omezený neuropsychický vývoj. Vývoj je i velmi omezen v oblasti motoriky, což způsobuje závažnější problémy s pohybovou soustavou a projevuje se klientovou neobratností a špatnou hybností. Psychika je v kontextu tohoto stupně značně postižena, především v oblasti pozornosti. Při kvalitní péči a vedení jsou jedinci v dospělosti schopni pouze základních mechanických úkonů. Je zde velmi vyžadován dozor jiné osoby, avšak existuje i potenciál k osvojení nějakých sebeobslužných návyků. (Franiok, 2002, s. 12-13)

Tohle byly tři základní klasifikace mentálního postižení, které vnímám pro tuto práci, jako nejrelevantnější. V kontextu této klasifikace však dále existuje i hluboké mentální postižení, či neurčené mentální postižení.

Z daných definic vyplývá, že mentální postižení je doopravdy velmi dynamický pojem a bez znalostí základního vymezení je poměrně těžké si ho představit akurátně. Na základě popsané klasifikace je jasné, že se jedinci s mentálním postižením potýkají s poměrně velkým omezením. Zároveň se jedná o omezení velmi nehomogenní, z toho důvodu vnímám individuální přístup k této cílové skupině, jako zásadní. Omezení, které toto postižení přináší se snaží kompenzovat samotný obor sociální práce. Proto považuji za vhodné se mu v rámci mé bakalářské práce věnovat podrobněji. Následující kapitola se tedy bude věnovat samotnému vymezení sociální práce a její vztah k cílové skupině lidí s mentálním postižením.

2. Sociální práce

V rámci této kapitoly se budu věnovat zejména třem malým paradigmatům a sociální práci s cílovou skupinou lidí s mentálním postižením. Nicméně z důvodu komplexnosti samotné sociální práce, považuji za důležité tento obor a jeho cíle definovat.

Dle Navrátila se dá sociální práce definovat jako umění, věda a profese, která má za úkol pomáhat jednotlivcům, skupinám nebo komunitám řešit jejich osobní problémy. Samotná profese vyžaduje velký rozsah znalostí a dovedností, které by měla využívat pro pomoc lidem, avšak v takové míře, aby se tyto osoby nestaly na jeho pomoci závislí. Hlavním cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v rámci jeho sociálních rolí. (Navrátil, 2000, s. 6) Koncept sociálního fungování klade důraz na člověka zvládat obtížné životní situace, které jsou zapříčeny nefungujícími interakcemi s vnějším prostředím. Tyto nefungující interakce mohou být často spojeny s nerovnováhou mezi schopností klienta a společenskou představou, o tom jak by daná sociální role měla být naplňována. (Navrátil, Musil, 2000, s. 120-121) Pomoc v těchto situacích nemusí sociální práce poskytovat pouze v přímé práci s danou osobou, skupinou či komunitou, ale může usilovat o změnu celospolečenskou. Pracovníci se tedy mohou zabývat také tím, jak politický systém dané země reaguje na problémy a potřeby různých cílových skupin a usilovat o legislativní či regulatorní změnu. (Engelbrecht, 1999, s. 18-19)

Specifické cíle sociální práce s osobami s mentálním postižením v poslední době směřují zejména k zvyšování kvality života, co nejlépe vrstevníkům bez postižení. Nicméně nejedná se o obecný konsenzus. Hlavní výzvou je podporovat klienty v rámci samostatnosti. Základem je poskytování podpory pouze v situacích, kde jsou klienti limitováni. Tato podpora by se také měla postupem času více a více snižovat. Dalšími cíli jsou rozhodně integrace a rozvoj schopností a dovedností. Důležitá je také jejich přirozená přítomnost v rámci majoritní společnosti. Jenom tehdy totiž může docházet k opravdové integraci. Je třeba brát v potaz, že kontakt samotný nemusí být dostatečný, neboť u některých klientů mentální postižení zasahuje i do schopností komunikace. V těchto případech se nabízí nechat tyto osoby projít výukovým programem, který by měl pomoci v zlepšení jejich komunikačních schopností a tím pádem i pozitivně ovlivnit jejich schopnost integrace. (Matoušek a kol., 2010, s. 112)

2.1 Paradigmata sociální práce

V následující podkapitole se budu věnovat definici třech malých paradigmat sociální práce, potom podrobněji popíši pohled terapeutického paradigmatu na problematiku volnočasových aktivit u osob s mentálním postižením.

Tři malá paradigmata, které ve 20. století vykrytalizovala se od sebe zásadně odlišují, svou filozofií, ale i jejich praktickými dopady. Díky tomu nám poskytují komplexní pohled na klientovu sociální situaci. (Navrátil, 2001, s. 14-16) Nejcitovanějším autorem zabývající se problematikou paradigmat v oboru sociální práce je profesor Malcolm Payne. Ten ve své velmi populární publikaci *Modern Social Work Theory* samotná paradigmata popsal. Dle něj do té doby v sociální práci neexistoval model, který by sjednotil teoretické a praktické postupy do jednoho celku. Tato paradigmata byla poté akceptována v rámci výuky sociální práce a zjednodušeně pojmenována, jako terapeutické, poradenské a reformní paradigma. (Mátel, 2019, s.132)

Terapeutické paradigma je založeno zejména na pomoci jednotlivcům a skupinám zajistit, co největší psychosociální pohodu, prostřednictvím podpory jejich osobního rozvoje. V kontextu tohoto paradigmatu je dáván principiální důraz na komunikaci mezi pracovníkem a klientem. Je zde předpokladem, že proces interakce mezi pracovníkem a klientem je tvůrčí proces, který je pro oba zúčastněné žádoucí a obohacující. **Poradenské paradigma** vnímá sociální práci jako jeden ze součástí systému sociálních služeb, který se snaží vycházet vstříc individuálním potřebám klientů a zlepšovat systém sociálních služeb jako celku. Toto pojetí sociální práce akcentuje především pomoc klientům prostřednictvím poskytování kvalifikovaného poradenství, zpřístupňování zdrojů a mediací. Teoretickým zázemím jsou v rámci tohoto paradigmatu zejména informace z oborů, jako je psychologie, sociologie a právo. **Reformní paradigma** se především zaměřuje na celospolečenské změny pomocí spolupráce a solidarity vůči utlačovaným sociálním skupinám. Jedním z hlavních principů je tzv. „empowerment“, tedy zvyšování schopností lidí, aby se mohli autenticky podílet v rámci budování a změn veřejných institucí. (Navrátil, 2000, s. 12-13)

Při výkonu sociální práce vnímám, jako důležité snažit se nahlížet na klientovu situaci komplexně skrze všechny tři paradigmata. Nicméně pro účely mé práce se budu zabývat pouze pohledem terapeutického paradigmatu na problematiku volnočasových aktivit osob s mentálním postižením v rámci chráněného bydlení. Zásadním aspektem tohoto paradigmatu je zaměření na individuální potřeby každého klienta a snaha o obnovu duševního zdraví a nalezení vnitřní rovnováhy. (Navrátil a Musil, 2000, s. 121) K tomu nám mohou dopomoci právě již zmíněné volnočasové aktivity, které dle Hofbauera mají přínosnou socializační a terapeutickou funkci. Tyto funkce, kterým se budu podrobněji věnovat v následující kapitole, mohou klientům dopomoci k potvrzení vlastní osobnosti, zdravotního, smyslového rozvoje a sociálního uznání. (Hofbauer, 2004, s. 14) Účast na různých volnočasových aktivitách umožňuje klientům setkat se s ostatními lidmi, čímž mohou navazovat nová přátelství a rozvíjet své sociální dovednosti. To může vést k efektivnější socializaci klienta a prevenci před sociální izolací, což jsou jedny z hlavních cílů sociální práce s danou cílovou skupinou.

2.2 Sociální práce s osobami s mentálním postižením

Sociální pracovníci jsou zodpovědní za plnění svých profesních povinností vůči klientovi zaměstnavateli. Ostatní mají právo očekávat, že budou tyto povinnosti dodržovány. Ty jsou určeny právním rámcem, zaměstnavatelem, etickým kodexem a profesními standardy. Je zásadní, aby se sociální pracovník pohyboval v rámci pravidel právního systému, protože zasahuje do života klientů zásadně. Důležitá jsou také pravidla, která chrání klienty a umožňují ochranu jejich soukromí a detailů z jejich života. (Matoušek a kol., 2003, s. 44-45) Při práci s osobami s mentálním postižením je zásadní zacházet s nimi jak s dospělými a respektovat jejich právo na soukromí. Pro efektivní a srozumitelnou komunikaci se doporučuje mluvit spíše v kratších větách s jasnou strukturou bez abstraktních pojmů. Také je důležité podporovat klienty v experimentování s novými možnostmi, protože mají o věcech často omezené povědomí a žijí ve stereotypch. O těchto možnostech potřebují být důsledně informováni, aby se mohli účinně spolupodílet na podobě sociální služby. Pokud klient není schopný se aktivně participovat na rozvoji dané sociální služby, tak by se měli pracovníci zaměřit na kompenzaci jeho omezených schopností, i přesto by se však měli snažit vytvořit mu prostředí, kde si sám zvolí svůj způsob života. Bylo by také vhodné, aby pracovníci zařízení postupně snižovali míru poskytované pomoci, aby ji mohli nahradit neformální pomocí z okolí uživatele a zabránili tak vzniku větší závislosti na dané sociální službě a také to pomůže zabránit většímu odcizení od běžného prostředí. (Matoušek a kol., 2005, s. 114-115)

V kontextu sociální práce máme pro osoby s mentálním postižením poměrně široké spektrum služeb. Jedná se například o službu **osobní asistence**, která klientům umožňuje žít ve svém přirozeném prostředí s pomocí asistenta. Klienti mohou využívat také **pečovatelské služby**, která může být poskytována v jejich domácnosti či v domovech s pečovatelskou službou. Další jsou **průvodcovské a předčitatelské služby**, díky kterým si můžou klienti, kteří jsou nějakým způsobem omezeni v oblasti orientace či komunikace vyřídit potřebné záležitosti. Za zmínku stojí i **odlehčovací služba**, která slouží jako doplněk k domácí péči. Využívají ji většinou klienti, o které se stará rodina v případech, že jejich podpora z nějakého důvodu nemůže být po kratší dobu uskutečňována. Osoby, kterým se nedaří najít zaměstnání, mohou také docházet do **sociálně terapeutické dílny**, tam jim je poskytována dlouhodobá a pravidelná podpora v oblasti nácviku praktických pracovních činností. Dále mohou využívat např. služby sociální rehabilitace, domovy pro osoby se zdravotním postižením, ranou péči nebo denní a týdenní stacionáře. Významná je také **podpora samostatného bydlení**. Ta je poskytována klientům, kteří dosáhli vyššího stupně samostatnosti a zvládají spoustu činností sami. Mají však nějaké specifické potřeby, které nejsou kvůli svým zdravotním limitům schopni naplnit a v rámci těch je jim poskytnuta podpora. Jedná se zejména o klienty, kteří předtím využívali službu **chráněného bydlení**. (Opatová, 2008, s. 119-120) Tato služba je vzhledem k samotnému cíli a tématu práce zásadní a z toho důvodu se jí budu věnovat celou nadcházející podkapitolu.

2.3 Chráněné bydlení a role pracovníků v dané službě

V rámci této podkapitoly se budu věnovat službě chráněného bydlení, kterou jsem si kvůli jejímu konceptu velmi oblíbil. Osobně je pro mě velmi důležitá hodnota svobody a myslím si, že tato služba dovoluje žít jedincům s mentálním postižením (v určitých mezích) podle sebe.

V dnešní době spousta klientů s mentálním postižením žije s rodiči a nevyužívají žádnou sociální službu v oblasti bydlení. Nicméně, někteří klienti takovou možnost nemají, či preferují bydlet v chráněném bydlení. Tato služba poskytuje osobám byty či domy s asistencí. Role pracovníků v rámci této služby spočívá zejména v rámci podpory v oblastech, kde si klienti nejsou jistí, nebo je nezvládají. Rozsah této podpory záleží individuálně dle potřeby jedince. Ve spoustě zařízeních je asistence pro klienty dostupná 24 hodin denně. Nejčastěji pracovníci pomáhají klientům s činnostmi, jako jsou nakupování potravin, oblečení a hospodaření s penězi. V některých případech pracovníci fungují, jako zprostředkovatelé informací v rámci věcí, které musí klient splnit (např. zaplatit složenky). Klienti by však měli dělat sami vše, co jim jejich schopnosti dovolují a proto si pracovníci musí dávat pozor, zda za klienty nevykonávají i činnosti, které by sami zvládli. Klíčové je, aby u klientů docházelo k rozvoji. Zaměstnanci by tedy měli postupně snižovat míru své podpory a motivovat klienty, aby se v rámci jejich problémových oblastí osamostatňovali. (Matoušek a kol., 2010, s. 124)

Chráněné bydlení je v článku 51 zákona o sociálních službách definováno, jako „pobyťová služba poskytovaná osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu zdravotního postižení nebo chronického onemocnění, včetně duševního onemocnění, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby. Chráněné bydlení má formu skupinového, popřípadě individuálního bydlení.“

Ve stejném článku jsou dále popsány základní činnosti, které se ve službě vykonávají, jedná se o poskytování stravy, ubytování, pomoc při zajištění chodu domácnosti, osobní hygieně, při uplatňování práv a zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti a výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti. Tyto činnosti jsou dále konkrétněji rozepsány v článku 17 prováděcí vyhlášky zákona o sociálních službách. V této prováděcí vyhlášce jsou dále specifikovány maximální výše úhrady za poskytování služby chráněného bydlení. Konkrétně se jedná o 205 Kč za celodenní stravu, nebo 95 Kč za oběd. Dále se v zákoně píše o maximální částce 250 Kč denně za poskytování ubytování včetně provozních nákladů souvisejících s poskytnutím ubytování. Cena je dále zastropována na 135 Kč/hod za poskytování všech činností výše zmíněných, kromě poskytování stravy a ubytování.

Domnívám se, že mnoho lidí s mentálním postižením v rámci chráněného bydlení může mít více volného času, než běžná populace. Zejména se tedy bude jednat o klienty, kteří nedochází do zaměstnání nebo nevyužívají různých vzdělávacích, terapeutických či rehabilitačních programů. Vnímám to tedy, jako specifikum této cílové skupiny a zamýšlím se nad tím, zda se problematice volného času u osob, které ho mají více než běžná populace věnuje dostatek prostoru. Částečně je to také z obavy, že by nedostatečnost zaplnění volného času smysluplnými aktivitami mohla, u některých jedinců vést buď k patologickému chování či psychickým problémům. Na druhou stranu existují studie, které se zaměřují na volný čas

osob v rámci komunitního bydlení, jako je i již zmíněné chráněné bydlení a ty mluví o potenciálních benefitech volnočasových aktivit v rámci osob s mentálním postižením. Pokud bychom předpokládali, že specificky tato cílová skupina využívající službu chráněného bydlení má o dost více volného času, než je běžné, tak by mohlo být v rámci jejich vývoje užitečné účastnit se volnočasových aktivit s rozvojovým potenciálem. Podotýkám, že by to bylo i v souladu se samotným cílem sociální práce s lidmi s mentálním postižením, kde je akcentován rozvoj schopností, integrace a psychická rovnováha.

Jedna studie např. tvrdí, že rekreační a volnočasové aktivity mohou vést ke konkrétnímu snížení problémového chování a zlepšení zdraví. Je však důležité brát na vědomí, že lidé využívající těchto komunitních služeb mohou mít omezený přístup k rekreačním aktivitám. Což může v klientech vyvolat negativní pocity z důvodu izolovanosti z běžné populace a s tím spojená nižší míra sebevědomí (Hayden et al., 1992, s.187-199) Z výše zmíněných důvodů se budu v následující kapitole budu zabývat samotnou definicí volného času a jeho specifikům v rámci této cílové skupiny.

3. Volný čas

Volný čas je nedílnou součástí života každého jedince. Pro osoby s mentálním postižením je často obtížné najít si plnohodnotné způsoby trávení volného času a využít ho k rozvoji svých schopností a zájmů. V následující kapitole se budu věnovat vymezení volného času, jeho funkcím a specifickým v rámci cílové skupiny osob s mentálním postižením. Důležitost definovat pojem “volný čas” dle mého názoru vyplývá z jeho obecnosti. Někteří jedinci by označili za volný čas ten, kdy splní všechny své povinnosti a mohou například sledovat televizi. Jiní lidé se však mohou domnívat, že volný čas je jen ten, kdy vykonávají aktivitu, která je buď rozvíjí (psychicky nebo fyzicky) anebo má pro ně hlubší význam (např. spirituální). O tom, které z výše zmíněných tvrzení je správně se někdy nemohou shodnout i někteří autoři odborných textů věnující se této problematice. Z tohoto důvodu se v této kapitole zaměřím na dva pohledy, které se od sebe poměrně zásadně odlišují. Dále vnímám, jako důležité vymezit samotné funkce volnočasových aktivit, které zasahují i do psychologické nebo sociální oblasti klientova života. To zda a do jaké míry budou do tyto aspekty do obou oblastí zasahovat pozitivně bude záležet individuálně na osobnosti samotného klienta a charakteru volnočasové aktivity.

3.1 Vymezení volného času a jeho funkce

V této podkapitole se zaměřím na dva různé přístupy, jak definovat volný čas a zároveň popíši jeho funkce.

Vymezit pojem “volný čas” není až tak jednoduché, neboť je to tak obecný pojem, že si pod ním může každý představit něco jiného. Jedná se o fenomén, ve kterém dochází k velkým změnám, ať už důvodu vývoje jedince, nebo kvůli politickým a kulturním vlivům. Základním východiskem k definici volného času je samotné uznání jeho existence. K tomuto uznání dochází ve chvíli, kdy si ho uvědomujeme, tedy pokud dokážeme vědomě odlišit mezi časem volným a časem jiným (např. pracovní, školní čas apod.) U jedince, který není tohoto rozlišení schopen, se dá pouze teoreticky konstatovat, že volný čas nemá, v praxi to však jeho existenci nevylučuje. V rámci samotné definice volného času se nám nabízí dva rozdílné přístupy. Prvním přístupem je tzv. **reziduální** teorie volného času. Tato teorie říká, že volný čas je jakýkoliv zbytkový čas, který člověku zůstane po splnění všech jeho povinných aktivit. Tato teorie je však často kritizována a to především z toho důvodu, že nedokáže působit univerzálně na všechny kategorie lidí. (Janiš a Skopalová, 2016, s. 12-14) Do volného času v tomto případě tedy nepatří například zaměstnání, ale i další činnosti, jako je péče o domácnost či rodinného příslušníka, anebo činnosti nutné k zabezpečení základních biologických funkcí. (Novotná, 2017, s. 103)

Druhým přístupem definice volného času je vymezení **pozitivní**. Ten je dle Važanského charakterizován, jako „časový prostor, v němž by volný čas mohl pro jedince znamenat skutečnou svobodu. Je také dobou, v níž se individuuum může nezávisle na jakýchkoli povinnostech výhradně svobodně realizovat a dělat to či ono, k čemu je nikdo nenutí a k čemu také není ani podvědomě nuceno.“ (Važanský, 2001, s. 30)

Autoři věnující se problematice volného času také uvádějí spektrum funkcí, které považují za důležité zmínit. Jak jsem již psal v předešlé kapitole, funkce volného času mohou přinést podporu zdraví jednotlivce a posílit sociální vazby, z čehož je patrné, že mají svůj význam pro terapeutické paradigma sociální práce. Hofbauer ve své publikaci dle Rogera Sue popisuje základní funkce, které jsou dle mého názoru relevantní pro práci s danou cílovou skupinou. Účast na volnočasových aktivitách může mít pozitivní vliv z hlediska terapeutického, které zahrnuje smyslový rozvoj, podporu zdravého životního stylu a tím i prevenci před různými druhy chorob. Psychologická funkce poměrně souvisí s funkcí předchozí, neboť také podporuje zdravotní rozvoj, avšak poskytuje i pocity uvolnění a zábavy, které mají obecně pozitivní vliv na míru psychosociální pohody klienta. Zásadní mi připadá také funkce sociální. Spousta volnočasových aktivit je totiž spojeno se sdružováním, ale i s potvrzením a uznáním vlastní osobnosti. (Hofbauer, 2004, s. 14)

3.2 Volný čas osob s mentálním postižením

Existuje poměrně řada publikací věnující se volnému času z pohledu různých skupin obyvatel, často se jedná o děti, dospělé a seniory. Bohužel publikace, které by se zaměřovaly specificky na osoby s mentálním postižením je velmi málo. Literatura o volném čase pro tuto cílovou skupinu by mohla sloužit jako cenný průvodce pro plánování aktivit a podporu rozvoje nových dovedností, což by mohlo vést k posílení jejich sebevědomí a sociálních vazeb. Navíc by mohla být potenciálně užitečná pro sociální pracovníky, při vytváření plánů a programů v rámci určitých sociálních služeb. Celkově tedy vnímám, jako důležité, aby se zvýšila dostupnost kvalitní literatury o volném čase pro osoby s mentálním postižením.

Co se legislativního pohledu na volný čas lidí s mentálním postižením týče, byla v roce 2009 ratifikována úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a její ratifikací se Česká republika zavázala dodržování podmínek plynoucích z této úmluvy. Jedná se o významnou úmluvu o lidských právech, která je založena na principu rovnoprávnosti a zaručuje osobám se zdravotním postižením podporu v rámci aktivního zapojení do života ve společnosti.

(MPSV, 2020) V rámci této úmluvy se volnému času a kulturnímu životu lidí se zdravotním postižením věnuje celý článek č. 30. Ministerstvo kultury se v rámci tohoto článku zavazuje ke spolupřetváření příznivého prostoru pro osoby se zdravotním postižením a prostřednictvím dotační politiky vytváří program na podporu kulturních projektů pro tuto cílovou skupinu. Mezi tyto projekty patří různé artherapeutické programy, umělecká tvorba, zájmové a vzdělávací aktivity.

Je důležité zmínit, že se v rámci chráněného bydlení dají pořádat volnočasové aktivity s prvky terapeutické práce, která může vést ke zlepšování klientových dovedností. Klienti se mohou účastnit skupinových setkání, kde se s pomocí pracovníka zdokonalují v rámci komunikace ve skupině. Osoby s mentálním postižením tak mají příležitost učit se více vnímat a respektovat názor ostatních a zároveň se zlepšovat ve formulaci vlastních postojů. Další výhodou skupinových aktivit je možnost navazovat přátelské nebo i partnerské vztahy. Klienti mohou také v rámci jejich volného času docházet do stacionářů, kde na ně čekají již připravené programy. Ty jsou nejčastěji ve formě různých zájmových kroužků nebo uměleckých či pracovních terapií. Kroužky mohou organizovat i různá sdružení, většinou se jedná o aktivity, které mají za úkol klienty nějakým způsobem psychicky, ale i fyzicky rozvíjet. Může se jednat například o kroužky, kde se učí základy rukodělných prací, práce s počítačem nebo sportovní a relaxační cvičení. Osoby s mentálním postižením mohou mít limity nejen při účasti na volnočasových aktivitách, ale i při jejich plánování. V tomto případě přichází v úvahu asistence ze stran pracovníků. Je však důležité brát na vědomí, že pomoc by neměla být neomezená, ale měla by se postupem času snižovat. Cílem by totiž měla být čím dál větší samostatnost klienta. Za zmínku stojí i tzv. vrstevnické programy. Jedná se o koncept, kde se vytvoří dvojice složené z jednoho klienta a jednoho dobrovolníka, kteří společně tráví čas, většinou jedno odpoledne v týdnu. Během těchto setkání se zaměřují na aktivity, o které se zajímají oba dva. Obvykle se nejedná o činnosti zaměřené na cílený rozvoj určitých schopností, ale spíše na autentické rozšiřování obzorů a neformální setkávání, což uživatelům

umožňuje vyzkoušet si nové věci a poznat známé a přátele dobrovolníka. (Matoušek a kol., 2010, s. 118-125)

V rámci volnočasových aktivit osob s mentálním postižením hraje sociální pracovník iniciální a organizační roli. Konkrétně by měl usilovat o vytvoření alternativních možností trávení volného času, které budou usilovat o zlepšování klientovi sociální situace. Tyto aktivity však nemusí působit pouze pasivně, ale mohou přispívat i v rámci sociální prevence. Při organizaci samotných aktivit je klíčové, aby si byl pracovník vědom specifik životní situace jeho klientů a na základě toho vytvářel adekvátní nabídku. Volnočasové aktivity pro osoby s mentálním postižením jsou poměrně rozmanité. V rámci tvorby volnočasových aktivit je důležité klienty vést k participaci na samotném procesu, což v sobě zahrnuje i jejich zapojení při přípravě a realizaci aktivit. (Hambálek, 2005, s. 12, 64-66)

Výše z textu vyplývá, že sociální pracovníci mnohdy hrají v rámci volného času klientů velkou roli. Jak již bylo v mé práci několikrát zmíněno, volnočasové aktivity mohou mít pro klienty spoustu benefitů. Zároveň se domnívám, že mnoho klientů, kteří nemají zaměstnání či nevyužívají jiných rehabilitačních služeb, mohou mít volného času zásádně víc, než běžná populace. Z tohoto důvodu vnímám, že role sociálních pracovníků by měla být i v rámci motivace k účasti na volnočasových aktivitách. V první kapitole, kde jsem se věnoval samotnému vymezení a klasifikaci mentálního postižení, kde jsme si mohli všimnout, že s sebou přináší spoustu bariér. Tyto bariéry se zpravidla objevují i v kontextu motivace těchto osob. Z tohoto důvodu se budu v nadcházející kapitole věnovat samotnému vymezení pojmu motivace a podrobněji popíši její specifika ve vztahu k lidem s mentálním postižením.

4. Motivace a její specifika u lidí s mentálním postižením

V rámci této kapitoly se budu věnovat popisu specifík motivace osob s mentálním postižením. Než se přesunu k této problematice, je důležité vymezit, co pojem motivace vlastně znamená. Neméně důležité je však popsat i pojem stimulace, která s motivací úzce souvisí. Následně se budu věnovat podrobnějšímu popisu specifík aspirace u lidí s mentálním postižením. Jsem přesvědčený, že sociální pracovníci a pracovníci v sociálních službách, kteří mají znalosti ohledně této problematiky, mohou svým klientům poskytnout cílenější a efektivnější podporu. Zároveň jsou poté schopni o něco lépe předvídat reakci klienta na určité podněty.

4.1 Vymezení motivace a stimulace

Slovo „motivace“ považujeme za souhrnné označení pro motivy a jejich působení. Z tohoto důvodu je třeba definovat, co vlastně „motiv“ znamená. Jedná se o slovo převzaté z latiny „motus“ a znamená pohyb. Dle Říčana se tedy dá říci, že se jedná o faktor, který uvádí do pohybu. Může se jednat o pohyb fyzikální, ale v přeneseném smyslu o pohyb myšlenek, představ, přání a podobně. Motiv je tedy cokoliv, co vede k aktivitě, ať už se jedná o člověka shánějícího potravu, nebo idealistu snažícího se zachránit svět. *„Motiv můžeme chápat jako vektor, který má sílu a směr. Tak jako v případě řidiče automobilu s rukama na volantu, můžeme i u motivu určit cíl, jímž je změna něčeho v prostřední, ve vlastním těle, případně i ve vlastní mysli (např. při meditaci).“* (Říčan, 2010, s. 96)

Plamínek v kontextu motivace dodává, že existuje ještě stimulace. Pokud člověk vykonává určitou činnost je pod vlivem vnitřních pohnutek, tedy motivů. Člověk však nemusí cítit dostatečně silnou vnitřní motivaci a stejně danou činnost vykonává. V tomto případě bychom mluvili o stimulaci, což je stav, kdy člověk jedná pod vlivem vnějších podnětů (stimulů). Tohle neznamená, že by člověk jednal buď pouze pod vlivem stimulace nebo motivace. Oba tyto faktory mohou fungovat vedle sebe a vzájemně se posilovat. Výhodou stimulace je její poměrná jednoduchost. Funguje totiž na prostých principech. Dokud člověku dáváme za jeho vykonanou činnost adekvátní odměnu, můžeme očekávat, že ji bude vykonávat nadále. V podstatě se jedná o dostatečnou kompenzaci nepohodlí spojeného s vykonávanou činností. Motivace je však ve většině případech mnohem složitější dosáhnout. Pokud se nám podaří vytvořit v člověku motivy, může být činnost vykonávána i se skoro úplnou nebo úplnou absencí vnějších podnětů (stimulů). Výhodou je hlavně fakt, že se člověk u dané aktivity baví, nebo jí považuje za významnou. (Plamínek, 2015, s. 16-17)

4.2 Specifika osob s mentálním postižením

V této podkapitole se budu věnovat specifikům aspirace osob s mentálním postižením. Na začátek bych rád připomněl, že lidé s mentálním postižením netvoří homogenní skupinu a tím pádem se nedají jednoznačně charakterizovat projevy tohoto postižení. V souladu s hodnotami sociální práce musíme tedy předpokládat, že každý člověk má jedinečnou osobnost. Nicméně, u velké části lidí s mentálním postižením se projevují určité společné rysy, avšak vždy v různé míře, která je ovlivněna mnoha faktory. Jedná se například o problémy s pozorností, snížená logická paměť, zpomalená chápavost, neobratnost ve vyjadřování, poruchy motoriky, koordinace pohybů a další. O všech těchto charakteristických znacích se toho dá napsat hodně, mě však v souvislosti s cílem mé bakalářské práce budou zajímat pouze specifika aspirace. (Švarcová, 2000, s. 33)

Pojem aspirace je často chápán jako synonymum slov „snaha“, „touha“, nebo „uplatnění vůle“. Porucha aspirace může být také často označována za poruchu „volního jednání“. Vůle je ve své podstatě schopnost uvědomit si vlastní potřeby, zvolit si cíl jednání a vybrat prostředky k dosažení daného cíle. Lečbych tvrdí, že *„Volním jednáním rozumíme za vědomou a záměrnou činnost člověka, která se zaměřuje na dosažení stanoveného cíle. Je v těsném vztahu k vnitřní a vnější motivaci člověka a výslednicí mnoha vnitřních i vnějších působících sil. Volní jednání je komplexní psychická funkce, jejímž předpokladem je správné fungování mnoha dalších psychických funkcí.“* (Lečbych, 2012, s. 261)

Osoby s mentálním postižením mohou tedy mít nedostatky v rámci iniciování různých aktivit. Snížená je také schopnost usilování o naplnění určeného cíle a nízká vytrvalost. Vyskytovat se mohou i náhlé změny rozhodnutí, či neschopnost zvolení vhodných prostředků k realizaci určitého cíle. (Lečbych, 2012, s. 261-262)

Vzhledem k tomu, že se u osob s mentálním postižením často setkáváme s poruchami volního jednání, je třeba je systematicky rozvíjet. Důležité je brát v potaz, že poruchy aspirace se mohou projevovat i v rámci sebehodnocení a sebepojetí člověka. U většiny osob s tímto postižením se v rámci aspirační úrovně můžeme setkávat s výkyvy. Ty mohou vést buď k tomu, že se klienti příliš podhodnocují, nebo naopak nadhodnocují. Tyto výkyvy ovšem nejsou ovlivněny pouze tím, jak se jedinci samotní hodnotí. Dalším důležitým faktorem je sociální prostředí, ve kterém se klienti nachází. (Kozáková, 2013, s. 64-65) Fakt, že sociální prostředí klienta je tak důležitý faktor v kontextu jeho sebehodnocení, vnímám zároveň pozitivně, ale i negativně. Během svých praxí v chráněných bydleních, se mi klienti s mentálním postižením několikrát svěřili s tím, že je kvůli jejich handicapu šikanovali, nebo se k nim chovali nehezky. Myslím si, že s tímto se během svého života může setkat velká část lidí z této cílové skupiny a zároveň to může mít vliv na jejich sebehodnocení. Pozitivní však zůstává, že jako sociální pracovníci v chráněném bydlení můžeme měnit sociální prostředí klienta a tím pádem i jeho sebepojetí.

Motivace k samotným volnočasovým aktivitám velmi závisí na životní situaci a osobnosti klienta. Pokud bychom se měli bavit o nejčastějších motivech k účasti na volnočasových aktivitách, byl by to rozhodně motiv zábavy a zdraví. Dalším poměrně velkým aspektem

motivace je sociální komunikace a družnost, která jsou neoddělitelnou součástí velké části volnočasových aktivit. Často se také hovoří o tzv. regenerativních a relaxačních účincích určitých druhů aktivit. Je však nutné podotknout, že činnosti vedoucí k regeneraci organismu budou vyhledávat zejména klienti, kteří chodí do zaměstnání. (Važanský, 2001, s.)

Tohle byla závěrečná kapitola teoretické části mé bakalářské práce. S poznatky, které jsem v rámci zpracování všech čtyř teoretických kapitol získal budu dále využívat i v kontextu části výzkumné.

5 Praktická část

Ve své teoretické části jsem se nejdříve zabýval popisem mentálního postižení. Následující kapitola se věnovala vymezení sociální práce a sociální práci ve vztahu k lidem s mentálním postižením. Třetí kapitola se věnovala volnému času této cílové skupiny. V poslední kapitole mé teoretické části jsem definoval pojmy „motivace“ a „stimulace“ a jejím specifikům v kontextu lidí s mentálním postižením. Informace v mé teoretické části byly získané z odborné literatury a budu s nimi dále pracovat ve svém výzkumu.

Cíl výzkumu

Cílem mé práce je zkoumat, motivaci osob s mentálním postižením k účasti na volnočasových aktivitách v rámci chráněného bydlení Lipka z.s.. Mým dalším cílem je zjistit, jakým způsobem mohou pracovníci daného zařízení podpořit a motivovat klienty k účasti na volnočasových aktivitách.

Výzkumné otázky

Jakým způsobem vnímají pracovníci volný čas ?

Jakým způsobem vnímají volný čas klienti?

Jakým způsobem dle pracovníků tráví volný čas klienti?

Jakým způsobem vnímají pracovníci a klienti roli pracovníků v rámci volnočasových aktivit klientů zařízení?

Jaké strategie využívají pracovníci pro motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách?

5.1 Metodologie výzkumného šetření

Pro naplnění cíle mého výzkumu jsem si vybral kvalitativní strategii. Hendl (Dle Glaser a Corbinová, 2005) považuje kvalitativní přístup, jako jakýkoliv výzkum, kde výsledek není dosažen pomocí statistických metod, nebo jiných způsobů kvantifikace.

Kvalitativní výzkum dokáže být poměrně pružný, neboť v jeho průběhu nevznikají pouze výzkumné otázky, ale také nová rozhodnutí modifikující zvolený plán. Při provádění výzkumu se vyhledávají a analyzují jakékoliv informace, které by mohly pomoci naplnit jeho cíl. Tento přístup může být časově náročný, kvůli vyšším nárokům na analýzu sebraných dat a vyžaduje práci přímo ve zkoumaném prostředí. Tato strategie probíhá během delších a intenzivních kontaktů s terénem a respondenty. Úkolem výzkumníka je objasnit, jak se lidé ve zkoumaném prostředí chovají, proč se tak chovají a jak organizují své každodenní aktivity a interakce. (Hendl, 2005, s. 50-52) Cílem kvalitativního výzkumu je získat detailní a komplexní informace o studovaném jevu. Zaměřuje se na sběr zejména tří typů dat: data z rozhovorů, pozorování a studium dokumentů. (Švaříček, Šedová, 2007, s. 13, 14, 15)

Jako metodu kvalitativního výzkumu jsem si vybral případovou studii. Tento přístup se vyznačuje detailním studiem jednoho, nebo několika málo případů. Narozdíl od statistického šetření, kde sbíráme relativně malé množství dat od mnoha respondentů, v rámci případové

studie shromažďujeme velké množství dat od velmi malého množství jedinců. Tento typ výzkumu se provádí s předpokladem, že jeho výsledky nám pomohou porozumět dalším podobným případům. (Hendl, 2005, s. 104-105)

Techniky sběru a zpracování dat

Pro sběr dat jsem si v rámci svého výzkumu vybral metodu polostrukturovaného rozhovoru. Ten se vyznačuje tím, že si výzkumník připraví soubor otázek, které bude jednotlivým respondentům pokládat. Není zde však striktně stanoveno pořadí otázek a zároveň mohou být různě modifikovány vzhledem k aktuálnímu rozhovoru. (Reichel, 2009, s. 111) Jedná se o možná nejrozšířenější metodu rozhovoru, protože dokáže řešit některé nevýhody strukturovaného rozhovoru. Výhodou polostrukturovaného rozhovoru je to, že můžeme klást doplňující dotazy. V případě, že tedy úplně nerozumíme, jak to respondent myslel, můžeme si to od něj nechat dovysvětlit. Díky tomuto jsme schopni si ověřit, zda jsme všemu správně rozuměli, což vede k relevantnějším datům. V rámci tohoto typu sběru dat bychom měli dávat větší váhu prostředí, ve kterém se rozhovor uskutečňuje. Míra důležitosti vnějšího prostředí je ovlivněna zejména cílem výzkumu a povaze výzkumných otázek. (Miovský, 2006, s. 160)

Sběr dat tedy probíhal pomocí rozhovorů, které byly nahrané na mobilní telefon, samozřejmě s plným souhlasem všech zúčastněných. Tyto zvukové záznamy byly dále zpracovávány metodou doslovné transkripce. Jedná se o proces převodu mluveného slova z rozhovoru do textové podoby. (Hendl, 2005, s. 208)

Okruhy otázek byly seskládány do dvou skupin. Jedna byla pro pracovníky zařízení a druhá pro klienty.

Otázky pro pracovníky:

Jak vnímáte volný čas?

Jak vnímáte volný čas vašich klientů?

Jaké aktivity jim zde nabízíte?

Jaké další byste jim mohli nabídnout?

Jakou roli byste měl u volnočasových aktivit klientů hrát?

Jakým způsobem do volného času klientů zasahujete?

Jakým způsobem klienty motivuje k účasti na volnočasových aktivitách?

Otázky pro klienty:

Co rád děláte když máte volný čas?

Jak vnímáte volný čas?

Co ještě můžete v zařízení dělat?

Je i něco jiného co byste chtěl dělat?

Měli by pracovníci volnočasové aktivity trávit s vámi?

Je lepší když ty volnočasové aktivity děláte sám nebo s pracovníky?

Na základě tohoto okruhu otázek jsem získal požadovaná data, které jsem následně zpracoval pomocí metody otevřeného kódování. Tento typ analýzy odhaluje v získaných datech určitá témata s cílem je organizovat a tématicky rozkrýt. (Hendl, 2005, s. 247) V rámci své práce jsem roztřídil odpovědi klientů a pracovníků na základě výzkumných otázek. Ty byly následně srovnány mezi sebou a odbornou literaturou z teoretické části mé práce. Zároveň jsem mezi odpověďmi pracovníků hledal společné přístupy a strategie, které jsem následně pojmenoval.

Popis sběru dat

Během svého studia jsem byl na praxi v chráněném bydlení pro osoby s mentálním postižením třikrát. Jedná se o cílovou skupinu, kterou jsem si velmi oblíbil a tím pádem bylo snadnější vybírat téma mé bakalářské práce. Jako zařízení, kde probíhal můj výzkum jsem si vybral chráněné bydlení LIPKA. Jedná se o službu, ve které probíhala moje praxe ve třetím ročníku. Průběh celé praxe byl pozitivní, líbilo se mi prostředí, ve kterém mají možnost klienti bydlet a zároveň to jaký vztah mezi sebou klienti a pracovníci mají. Díky této pozitivní zkušenosti, jsem se rozhodl, že svůj výzkum provedu právě zde. Telefonicky jsem se domluvil na svém příchodu. Sběr dat probíhal dva dny. V prvním dni jsem se věnoval rozhovorům se samotnými pracovníky chráněného bydlení. Vzhledem k tomu, že jsem v zařízení byl na praxi, tak jsem všechny trochu znal, což učinilo naše konverzace příjemnější. Všichni respondenti souhlasili s nahráním jejich hlasu, který byl posléze přepsán do textové podoby metodou transkripce popsanou výše. Rozhovory probíhaly v kanceláři sociálního pracovníka za zavřenými dveřmi. Vše probíhalo bez problémů, neboť se mi dostalo vstřícného přístupu. Druhý den jsem měl domluvené rozhovory s klienty a zároveň jsem měl možnost pozorovat, jak probíhá čtenářský kroužek. Konverzace s každým z klientů probíhala v jejich pokoji, také za zavřenými dveřmi. Myslím si, že kombinace toho, že se naše rozhovory vedly v jejich bezpečném prostoru a skutečnosti, že jsem se s nimi během své praxe již setkal vedla k tomu, že nebyli vůbec nervozní a cítili se komfortně. Po dokončení sběru dat jsem se se všemi klienty a pracovníky rozloučil a vrátil se domů.

Charakteristika zkoumaného prostředí

Zařízení, ve kterém probíhal výzkum se celým názvem jmenuje Chráněné bydlení Lipka. Nachází se ve Vrahovicích, což je část statutárního města Prostějov. Celý projekt vznikl na základě myšlenky nabídnout osobám s postižením možnost bydlení, které se bude co nejvíce přibližovat běžné domácnosti. Klienti zařízení mají buď možnost mít samostatný byt, nebo bydlet ve dvojici. Klienti si mohou vybavit svůj byt podle sebe, všechny totiž obsahují pouze základní nábytek, jako postel, skříň a podobně. K budově náleží i dvorek s posezením, kde mohou klienti grilovat a zároveň se zde uskutečňují různé aktivity. Posláním služby je *„poskytovat dospělým lidem se zdravotním postižením přiměřenou podporu k využití svých schopností, dovedností a k naplňování svých individuálních potřeb a umožnit jim tak plnohodnotný život v běžném prostředí, srovnatelný se životem svých vrstevníků.“* (Oslipka. Chráněné bydlení [online].)

Dlouhodobý cíl služby je vytvářet podmínky pro optimální rozvoj soběstačnosti klientů a jejich postupné snižování závislosti na službě. Snaží se také o zvyšování sociálních dovedností, samostatností při rozhodování a v neposlední řadě o rozvoj individuálních schopností v oblasti aktivního trávení volného času a zdravějšího životního stylu. V rámci cílové skupiny je služba zaměřena na osoby v nepříznivé sociální situaci, způsobené jejich zdravotním postižením. Konkrétně se jedná o osoby s kombinovaným, mentálním, tělesným, nebo sluchovým postižením. Chráněné bydlení je také poskytováno pouze dospělým osobám ve věku do šedesáti let. (Oslipka. Chráněné bydlení [online].) I přes to, že cílová skupina, chráněného bydlení Lipka je poměrně rozmanitá, ve valné většině se zde nachází zejména osoby s mentálním postižením.

Nabízené volnočasové aktivity v rámci chráněného bydlení Lipka

Služba chráněné bydlení Lipka nabízí svým klientům poměrně širokou nabídku volnočasových aktivit. Každý z klientů si může dobrovolně vybrat, zda se chce určité aktivity zúčastnit. Aktivity jsou většinou prováděny za přítomnosti pracovníků v sociálních službách, nebo sociálního pracovníka. Zde však záleží na charakteru samotné činnosti, schopnosti klienta a jeho přání. V následující části se budu věnovat popisu jednotlivých aktivit. Data o jednotlivých aktivitách jsem získal prostřednictvím rozhovorů ať už s klienty nebo pracovníky zařízení.

Výčet aktivit:

Plavání: Klienti v létě hojně využívají této aktivity. Konkrétně dochází na koupaliště Vrahovice, které se nachází kousek od chráněného bydlení.

Móda a trendy: Koná se ve společné místnosti zařízení přibližně dvakrát měsíčně a vede jej jedna z pracovníček. Aktivity se účastní většinou pouze ženy a probíhá formou přehlídky, kdy si klienti s pracovníčkou hodnotí outfity a zároveň je učí zacházet s kosmetikou.

Čtenářský kroužek: Klienti se domluví s pracovníčkou a mají spolu setkání ve společenské místnosti, kde si předčítají buď příběhy nebo časopisy, které je zaujali.

Hudební kroužek: Pracovníček rozdává klientům hudební nástroje a poté určuje tempo, do kterého se klienti snaží trefit. Aktivita probíhá i se zpěvem a vždy se jí účastní alespoň menší skupina osob.

Vaření: Vaření se koná každý víkend a účastní se ho většina klientů. Klienti si za asistence zaměstnanců uvaří nebo upečou jídlo, které ten den mají na oběd.

Výtvarné činnosti: Klienti mají k dispozici štětky, barvy, nůžky apod. a mohou vytvářet cokoliv je napadne.

Společenské hry: Velmi často využívaná aktivita, klienti hrají zejména karty, pexeso a stolní hry.

Rukodělné činnosti: Klienti se učí vyrábět různé výrobky nebo základy šití.

Výlety: Zpravidla se nejvíce konají v letních měsících. Jezdí se i na několikadenní pobyty, které obsahují speciální program. Často bývají kofinancovány například z krajských dotací.

Zahradnický kroužek: Tato aktivita se koná zpravidla od jara do podzimu. Pracovníčky zde vysvětlují a učí klienty pečovat o zahradu, která je součástí organizace.

5.2 Výzkumné šetření

Tento výzkum se skládá z rozhovorů, které byly provedeny, jak se zaměstnanci chráněného bydlení Lipka, tak i s klienty zařízení. Rozhovorů se zúčastnilo dohromady sedm osob. Konkrétně se jednalo o jednu sociální pracovníci, dvě pracovnice v sociálních službách a čtyři klienty s mentálním postižením. V textu budu využívat citace z rozhovorů, které budou vždy označeny zkratkou, na základě toho, kdo je jejich autorem. Významy zkratek jsou následující:

Sociální pracovníce = SP1

Pracovnice v sociálních službách = SP2

Pracovnice v sociálních službách = SP3

Klient č.1 = K1

Klient č.2 = K2

Klient č.3 = K3

Klient č.4 = K4

Vnímání volného času z pohledu zaměstnanců chráněného bydlení

Díky tomu, že blíže pochopíme vnímání volného času všech respondentů a dokážeme jej pomocí odborných zdrojů zakotvit, nám poskytne komplexnější pohled na celou problematiku. V rámci své teoretické části jsem popsal dva pohledy na volný čas, se kterými budu v této části výzkumu pracovat. Mé první dotazy na všechny mé respondenty tedy směřovaly na jejich vnímání volného času. První dvě respondentky se v rámci své odpovědi v podstatě shodovaly.

„Jak já vnímám volný čas no... Volný čas je po práci když je všechno hotové, splněny všechny ty základní povinnosti. Takže jakýkoliv čas potom, co jsem splnila všechny svoje povinnosti pro daný den a můžu se věnovat koníčkům nebo jít na procházku.“ (SP1)

„No, já ho beru asi tak, že to jsou chvíle, kdy mám volno a splnila jsem si všechny věci, který jsem měla udělat. Takže můžu potom přijít z práce, dát si nějaké dobré jídlo, pustit si televizi nebo být s rodinou a podobně.“ (SP2)

Alternativní pohled na zkoumaný pojem nám nabízí až třetí respondentka, která vnímá volný čas spíše reziduálním pohledem. *“Volný čas je určitě to, když dělám nějaké aktivity, které mě baví. Jsou to prostě aktivity, které mi taky i něco přináší, a dokážu se u nich zrelaxovat a dávají mi nějaký smysl. Prostě díky nim nemusím myslet na věci, třeba práci nebo tak.” (SP3)*

Na základě odpovědi se tedy dá konstatovat, že 2 ze tří pracovnic služby vnímají volný čas spíše reziduálním pohledem a jedna z nich pozitivistickým. Jak bylo popsáno v teoretické části dle (Janiš a Skopalová, 2016) reziduální pohled považuje volný čas za jakýkoliv čas, který člověk má po splnění všech povinností. Pozitivistický pohled na druhou stranu považuje volný čas za ten, kdy člověk vykonává aktivitu, která mu přináší zábavu, osobní rozvoj, či má pro něj nějaký hlubší význam.

Vnímání volného času z pohledu klientů

Stejně jako v minulé podkapitole se budu věnovat tomu, jaký mají respondenti pohled na pojem volný čas, tentokrát však z pohledu klientů s mentálním postižením. V následující části jsem vybral odpovědi klientů, které nejlépe reprezentují jejich vnímání volného času. U prvních tří si můžeme všimnout, že odpovídali dosti podobně. V zásadě všichni tři mluví o volném čase v obecnosti a vnímají ho spíše z pohledu reziduálního.

„Že si může člověk dělat co chce, že nemusí prostě řešit ty povinnosti. Prostě když je udělal, tak má volný čas. Vyprat, vyžehlit a pak může jít dělat co chce.“ (K1)

„Když si udělám všechno co jsem měla udělat a potom mám volno no.“ (K2)

„Je to vlastně vždycky, když mám všechno hotový, co jsem měl udělat. Když prostě pouklidím pokoj, vynesu odpadky a tak potom ten čas, kdy si můžu dělat co chci.“ (K3)

Rozdílné odpovědi se nám dostává až od následující klientky, která nutno podotknout, jako jediná z respondentů aktivně dochází do zaměstnání. Můžeme si zde všimnout, že ve své odpovědi vyjmenovává konkrétní aktivity a také zdůrazňuje relaxační funkci, kterou jí volný čas přináší.

„Když třeba přijdu z práce, já si třeba chvilku odpočinu a pak třeba se dívám na televizi, nebo jdu s přítelem ven, nebo poslouchám hudbu, nebo si povídám s holkama. Pro mě je to odpočinek, prostě relax, dělat něco co mě baví. Já teď mám novou práci a to mě bolíjou nohy, tak jsem ráda, že si odpočinu.“ (K4)

Respondentky K4 jsem se poté doptával, zda je to tedy veškerý čas, který má potom co splní všechno své povinnosti. Ta odpověděla, že „jo, přesně tak“ (K4)

Komparace vnímání volného času mezi klienty a zaměstnanci zařízení

Na základě odpovědí všech zúčastněných klientů můžeme konstatovat, že všichni vnímají volný čas spíše reziduálně. To dokládají jejich výpovědi, kde zdůrazňují, že podmínkou pro jejich volný čas je samotné splnění povinností, což koresponduje s tvrzením zaměstnanců (SP1) a (SP2). výjimka je výpověď respondentky (SP3) která pojem volný čas vnímá spíše pohledem pozitivistickým. Zaměstnanci také více zdůrazňují, že volný čas je ten po skončení pracovní doby a jmenují konkrétní aktivity, na druhou stranu klienti mluví o volném čase spíše obecně bez konkrétních příkladů. Respondentka (SP3), která nahlíží na volný čas pozitivistickým pohledem uvádí, jako jednu z funkcí volného času relaxaci. Zde mi připadá zajímavé, že pouze klientka (K4) dochází aktivně do zaměstnání a zároveň, jako jediná má na volný čas lehce odlišný pohled. Také jako jediná ve své odpovědi akcentuje funkci relaxace. To koresponduje i s myšlenkou Važanského(2001), kterou jsem popsal ve své teoretické části. Ten konstatuje, že motivaci účastnit se volnočasových aktivit s relaxačním a regenerativním účinkem budou mít zejména klienti, kteří dochází do zaměstnání.

Pohled zaměstnanců na trávení volného času klientů zařízení

V minulé části jsem porovnával vnímání volného času mezi klienty a pracovníci.

V následující části se však chci zaměřit na to, jak vnímají pracovníci volný čas samotných klientů. Jak jsem již zmínil v rámci mé teoretické části, osobně se domnívám, že mnoho klientů s mentálním postižením v rámci chráněného bydlení mají o dost více volného času, než je v běžné populaci zvykem. Zejména ti, kteří nedochází do zaměstnání či různých rehabilitačních, nebo terapeutických programů. Z toho důvodu mě zajímá, jaký pohled na to mají samotné zaměstnankyně, které jsou s klienty v kontaktu skoro každý den.

Pracovníci jsem se ptal, jakým způsobem dle nich klienti volný čas tráví. Všechny odpovídaly zhruba stejně, z toho důvodu zde uvádím pouze výpověď respondentky (SP2). Ta dokládá, že z jejího úhlu pohledu spousta klientů samo od sebe nechce trávit volný čas nějakým smysluplnějším způsobem. Z odpovědí také spíše implicitně vyplývá, že klienti, kteří nechodí do zaměstnání či do školy, mají volného času mnoho.

„Často se jim nechce nic moc dělat. Oni si vždycky udělají věci, co tady mají jako povinnosti a potom by klidně celý den nic nedělali, kdybychom jim tady nepřipravili něco smysluplnějšího. Nedá se to tak, ale říct o všech, samozřejmě. Máme tady klientku, která chodí ještě do školy, takže tam je velkou část dne a taky tady pár klientů chodí do práce. Ti si potom chtějí spíš odpočinout, takže ne vždy se k nám na nějaký aktivity připojí. Já to, ale zase chápu, chodí tam brzo ráno, tak bývají dost unavení.“ (SP2)

Následně jsem se pracovníci ptal, kolik volného času klienti zařízení dle nich mají. Všechny pracovníce se shodly na tom, že klienti, kteří nedochází do zaměstnání ho mají mnoho. Nezaměstnaní klienti tedy zvládnou během pár hodin po probuzení všechny své povinnosti a poté mají volnost si dělat, co chtějí. To dokládá i tvrzení respondentky (SP3). Zde opět uvádím pouze jednu výpověď, neboť byly všechny takřka shodné.

„No ti co nepracují, tak ho mají hodně. V podstatě oni ráno vstanou kolem sedmé hodiny, většinou si uklidí, udělají snídani a potom si můžou dělat co chtějí. Maximálně chodí někdy k doktorovi, nebo do stacionáře a tak.“ (SP3)

Z výpovědí respondentek tedy vyplývá, že zejména u klientů, kteří nedochází do zaměstnání není vždy vnitřní motivace účastnit se nějakých volnočasových aktivit. Následně se také všechny pracovníce shodly, že tito klienti mají volného času spoustu. Důležitá je zde však otázka, jakou roli by dle pracovníků měly v rámci volného času svých klientů hrát. Z toho důvodu jsem se na to zaměřil v následující části.

Role zaměstnanců v rámci volnočasových aktivit klientů

V této části jsem vybral odpovědi, které nejlépe ukazují, jakou roli by dle jejich názoru měl pracovník v kontextu volnočasových aktivit svých klientů hrát. Následující odpovědi budou posléze srovnány s pohledem klientů a odborné literatury popsané v teoretické části mé práce. Pracovníci se v samotném vnímání této problematiky poměrně shodují.

Respondentka (SP2) zmiňuje, že by jako pracovníci měli do života klientů zasahovat minimálně a pouze v rámci oblastí, kde tápou. Dále tvrdí, že velká část klientů není sama od sebe motivována se aktivit účastnit a tím pádem musí pracovníci jejich vznik někdy iniciovat. Z textu dále vyplývá, že svou roli v kontextu volnočasových aktivit vnímá, jako organizační.

“To je otázka. Já si myslím, že bychom jim měli do života zasahovat co nejmíň a pomáhat jim prostě ve věcech, kde tápou. Na druhou stranu, my když tady nevymyslíme nějaké aktivity, tak vám tady bude velká část lidí jen kouřit cigarety a koukat na telku nebo do tabletu. Samozřejmě jsou tady klienti, co si sami od sebe něco čtou, jdou se projít a podobně, ale u většiny je prostě potřeba je trochu popoženout. Takže jo, musíme většinu těch aktivit pro ně připravit a někdy je i trochu přemluvit ať si to jdou aspoň vyzkoušet, ale ne že bysme je do něčeho nutili” (SP2)

Respondentka (SP3) vnímá svou roli velmi podobně, jako předchozí pracovnice. Zmiňuje zde však, že při práci s klienty plní v rámci bezpečnosti i roli kontrolní.

“je to různý, řekla bych, že často musíme dohlížet na bezpečnost, samozřejmě ne u každé aktivity a taky každý zvládá všechno jinak, takže je to dost individuální. Řekla bych, že plníme funkci takové podpory, protože každý klient je šikovný na něco jiného. V podstatě si myslím, že o tom to celé je, pomáhat těm klientům tam kde to potřebují a tam kde to zvládnou sami, tak je nechat ať si to dělají podle sebe. Je taky pravda, že hodně těch aktivit pořádáme my, takže jsme z velké části i organizátoři.”(SP3)

Zde se respondentka také shoduje s minulou odpovědí. Rozdíl je zde však ve vnímání kontrolní funkce pracovníka. Zde ji nevnímá z hlediska bezpečnostního, ale spíše organizačního.

“No tak on by měl být podle mě jen podpůrný článek pro ty klienty.. V praxi mám zkušenost tak, že pracovník to musí celé zorganizovat a vůbec to představit těm klientům. Často se jim totiž nechce ničeho účastnit, takže někdy je tak trochu přemlouváme, ať se tam jdou aspoň podívat nebo takhle. Někdy je musí jít pracovník trochu přemluvat a pak když to vidí, tak se toho většinou účastní a když ne tak se nic nestane, prostě jdou zase k sobě na pokoj. Třeba u sportovních dnů, tak tam je důležité jim všechno ukázat, jak se dělá a taky je dobrý, když je tam celou dobu aspoň jeden pracovník, protože když náhodou odejde, tak se vám tam celá ta skupina často rozpadne. Takže měl by být spíš jenom podpůrný článek, ale u nás to je tak, že když tam nikdo není, tak se to spíše rozpadne.”(SP1)

Sociální pracovnice jsem se poté doptal, zda její roli tedy vnímá jako podpůrnou a zároveň kontrolní. Ta odpověděla, že

Ano, dá se to tak říct. (SP1)

Ve výše zmíněných odpovědích se všechny tři respondentky shodly na tom, že v rámci volného času svých klientů hrají podpůrnou roli a pomáhají jim v oblastech, kde klienti nestačí. Tyto podpůrné činnosti korelují s tvrzením Matouška(2010), podle kterého jsem ve své teoretické části popsal roli pracovníků v rámci chráněného bydlení. Ten tvrdí, že role pracovníků v rámci této služby spočívá zejména v rámci podpory v oblastech, kde klient nemá dostatečné schopnosti a dovednosti. Dvě ze tří pracovníc vnímají jejich roli jako kontrolní. Jedna z nich z důvodu bezpečnostních (SP3) a druhá (SP1) z organizačních. Všechny pracovnice se také shodly na tom, že v rámci volnočasových aktivit klientů plní i roli organizační. Tohle potvrzuje i tvrzení Hambálka(2005), které jsem v mé teoretické části zmínil. Ten však v kontextu volnočasových aktivit nevnímá sociálního pracovníka pouze jako organizátora, ale i iniciátora. Funkce iniciátora je v rámci odpovědí pracovníků zmíněna spíše implicitně a to konkrétně u respondentů (SP1) a (SP2).

Role sociálních pracovníků v rámci volnočasových aktivit z pohledu klientů

V rámci této části jsem se klientů ptal, zda by dle nich měli sociální pracovníci a pracovníci v sociálních službách účastnit jejich volnočasových aktivit. Znovu jsem se pokusil vybrat tvrzení, které dle mého názoru nejlépe reflektují pohled klientů na tuto problematiku.

„Já si myslím, že je lepší když jsou s náma. Jako ono ne vždycky, když prostě hrajeme člověče, tak tam nepotřebuju pomoc, ale někteří třeba špatně chodí a musí se na ně dávat pozor.“ (K3)

Respondenta jsem se poté zeptal, v jakých případech by se zaměstnanci měli volnočasových aktivit účastnit. Ten v podstatě odpověděl, že pouze v případech, kdy na určitou činnost nemají klienti dostatek schopností. *„No měli by tam být vždycky, když budeme s něčím potřebovat pomoct, jinak tam nejsou vždy potřeba.“ (K3)*

Velmi podobný pohled na situaci má i respondentka (K2), která také tvrdí, že přítomnost pracovníků by měla být v případech, kdy někdo z důsledku nedostatku schopností potřebuje podporu.

„Jako spíš je lepší když tam jsou, ale jak kdy. Třeba když si malujeme a stříháme, tak to chci dělat sama, protože nechci aby mi do toho někdo mluvil. Zase někteří tady mají horší ty ruce, takže oni jim musí u toho pomáhat, takže jak u čeho by měli být.“ (K2)

Trochu jiný pohled na to mají respondenti (K1) a (K4), ti jsou nejradši, když jsou pracovníci přítomni u veškerých volnočasových aktivit.

„Ono je to nejlepší s pracovníkama, že nám prostě poradí, co je potřeba a tak.“ (K1)

„Já jsem radši když tam jsou, protože oni to vždycky nachystajou a vymyslí to. Bez nich bych třeba na koupák nešla vůbec, to jenom s něma.“ (K4)

Respondentů jsem se poté doptával, zda existují i aktivity, které by radši prováděli bez přítomnosti pracovníků. Oba dva dodávali, že přítomnost zaměstnanců vždy vítají.

Názory klientů se v rámci pohledu na roli pracovníků v rámci volnočasových aktivit trochu liší. Zatímco klienti (K2) a (K3) preferují, aby byli pracovníci přítomni především v případech, kdy někdo z důvodu nedostatku schopností potřebuje od zaměstnanců podporu, na druhé straně klienti (K1) a (K4) upřednostňují absolutní přítomnost pracovníků během volnočasových aktivit. Všichni respondenti se shodli, že by pracovníci měli v rámci jejich volného času zastupovat funkci podpory, avšak jejich názory liší se pouze v míře poskytování této podpory. Respondentka (K4), pak také implicitně spatřuje funkci organizační.

Komparace pohledů na roli sociálních pracovníků v rámci volnočasových aktivit mezi zaměstnanci a klienty

Na začátek je třeba říci, že se oba pohledy shodují na tom, že sociální pracovníci mají v kontextu volnočasových aktivit klientů hrát podpůrnou roli a pomáhat jim v oblastech, kde nemají dostatečné schopnosti. Nicméně, názor na míru podpory od zaměstnanců zařízení se u poloviny klientů liší. Zatímco respondenti (K1) a (K4), preferují přítomnost pracovníků u všech volnočasových aktivit, respondenti (K2) a (K3) pouze v případech, kdy jejich schopnosti nestačí. Tento pohled je také mnohem bližší odpovědím zaměstnanců, neboť se všichni shodli, že podpora by měla být poskytována pouze v případech skutečné potřeby klienta. S tímto principem se také shoduje v teorii již zmiňovaný Matoušek(2010). Pracovnice se také shodly, že pro klienty zabezpečují i funkci organizační. Tuhle roli ve svých odpovědích reflektovala spíše implicitně pouze respondentka (K4).

Motivace klientů k účasti na volnočasových aktivitách z pohledu pracovníků

V této části se snažím proniknout do způsobů, které používají pracovníci při motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách. Sjednocením sdělených poznatků mohou pracovnice reflektovat, zda neexistují i další způsoby jak klienty v rámci této problematiky motivovat, což by mohlo do budoucna přispět k vyšší efektivitě. Pracovnic jsem se nejdříve zeptal, jakých volnočasových aktivit se chtějí klienti, které služba nabízí sami od sebe.

„No tak to záleží. Třeba čtenářskej klub mají rádi celkem rádi, protože se u toho sedí a každý si tam předčítá, co ho zajímá. Třeba jeden klient tady hodně sleduje sport, takže vždycky už za náma chodil, kdy se začíná, že nám chce hrozně přečíst tady ten článek a tak. Takže hodně záleží, co koho zajímá a co ho baví. Ty sportovní dny, tam je většinou málo klientů nadšených, že se něco bude dít, když už to pak ale začlo, tak ti ostatní se chytanou a připojí se většinou. Máme tady takový tahouny asi jako tři a ti pak strhnou i ty ostatní.“ (SP1)

„Jak kdy a jak kdo. Taky dost záleží co děláte, když je tady nějaký sportovní den, tak se jim tolik nechce, ale jakmile jde o vaření, tak se tam všichni hrnou, protože se těší, že budou mít jídlo. Teď v létě, ale většina lidí má hrozně rádo, když chodíme na koupák, protože tady máme celkem horko, takže se tam můžou dobře zchladit. Jinak celkem je baví i petanque a obecně pokud jde o ten sport, tak tam někdy stačí, aby šlo pár klientů a ti další je pak následují a aspoň se dívají.“ (SP2)

„Někdy se jim chce a někdy zase ne, je to hodně individuální a každého baví taky něco jiného.“ (SP3)

Všechny respondentky se shodují na tom, že to zda se chtějí klienti účastnit volnočasových aktivit je velmi individuální a záleží na zvolené aktivitě. Konkrétní oblíbené aktivity vyjmenovaly respondentky SP1 a SP2 a jednalo se o čtenářský klub, petanque, návštěva koupaliště a vaření. Zajímavá je také shoda respondentek 1 a 2 v rámci sportovních aktivit. Obě tvrdí, že se většině klientů moc přidat nechce, avšak existuje tam několik jedinců, které ty činnosti baví a když ostatní klienti vidí, že se oni těch sportů účastní, tak se k nim většina připojí. Tohle bychom mohli označit jako stimulační prvek, který jsem v teorii popsal dle Plamínka(2015), ten tvrdí, že lidé nemusí jednat jen na základě svých vnitřních pohnutek (motivace), ale přirozeně jednají i na základě vnějších faktorů (stimulace).

Následovaly otázky, které směřovaly k popisu konkrétních způsobů motivace klientů v kontextu volnočasových aktivit. Tohle jsou podle mě ve vztahu k výzkumu nejzásadnější odpovědi, neboť se v nich dají nalézt příklady, jak s klienty v rámci tohoto tématu pracovat.

Sociální pracovnice (SP1) ve své odpovědi v kontextu motivace klientů k volnočasovým aktivitám akcentuje důležitost individuality každého klienta. V mnoha případech se dle ní klienti nechtějí účastnit aktivit z důvodu neznalosti, co daná věc znamená, či jaký je její průběh. Dále je dle ní velmi důležité se klienta tázat na důvod, proč se volnočasových činností nechtějí zúčastnit. Často se totiž může jednat o poměrně banální překážku, které se lze pomocí jednoduchého opatření zbavit. Důležitý faktor hraje samotná znalost klientů. V rámci obou přístupů nám ve své odpovědi přináší konkrétní příklady.

“Každého klienta fakt namotivujete něčím jiným. Musíte zjistit důvod, proč třeba nechtějí jít na koupaliště. Když to s nimi začnete rozebírat, tak zjistíte, že nechce jít, protože se stydí, takže mu řeknete, že může být klidně celou dobu v triku a on potom jde a je spokojenější a potom na to koupaliště chce chodit. Je to hodně o znalosti těch klientů, protože každé je úplně individuální a hlavně si třeba zjistit, jestli ví co vůbec ta aktivita znamená. Takže se jich musíte ptát “A hrál jsi to někdy, víš jak ta věc vůbec probíhá?” a podobně. Jo takže s každým klientem individuálně, zjistit co ho baví, jakou aktivitu by chtěl, ale většinou zjistit i důvod proč nechce. Ve velké části případů je ten důvod, protože to prostě neznají. Oni neví co to je, tak to prostě odmítnou. Nechtěla s náma klientka na pobyt, tak jsme ji vysvětlili, co všechno tam budeme dělat a pak jela a nechtěla se vracet, jak to pro ni bylo úžasný. Ona nikdy nebyla na dovolené a argumentovala, tím proč by měla jako spát někde jinde. My jsme ji to pak vysvětlili a ona, že to zkusí a potom se jí fakt nechtělo odjet. Mám zkušenost, že u mentálně postižených ta hromadná motivace moc nefunguje. Takže hlavní je to každému pořádně vysvětlit.” (SP1)

Odpověď pracovnice (SP3) se v mnohém podobá odpovědi předchozí. Respondentka zde sice tolik neakcentuje samotný individuální přístup ke klientům, ale principiálně jedná shodně, jako minulá respondentka.

„Většinou jim to jdeme prostě oznámit, že se nějaká aktivita děje a ptáme se jich, jestli se nechcou přijít podívat. U některých klientů se mnohdy stává, že se jim vůbec nechce, takže se jich vždycky ptám proč a zda ví, o čem ta věc vůbec je. Třeba, když se tu hrál petanque venku, tak jedna klientka vůbec nechtěla jít a potom jsme vlastně zjistili, že neví co to je.

Takže jsme jí to přibližně vysvětlili a vzali jí s náma a jí to začalo bavit a chtěla to potom hrát pořád. Takhle to tady je vlastně pořád, nejčastěji se to děje u klientů co jsou to nově.“ (SP3)

Poslední respondentka zmiňuje podobně, jako obě předchozí, že jednou z možností, jak klienty motivovat k nějaké aktivitě, je s nimi rozebrat důvody, proč nechťejí. Jako jediná zde však uvádí, že další možností, jak klienty v rámci volného času aktivizovat je pomocí vytvoření nějaké alternativy. Je totiž přesvědčená, že není správné klienty do něčeho přílišně přemlouvat.

„Ono je důležitý taky brát v potaz, že každého baví něco jiného a tím pádem si nemyslím, že je nejlepší všechny motivovat ať jdou dělat něco, co je třeba nebaví. Na druhou stranu, my když je někdy trochu nepostrčíme, tak tady hodně z nich nebude dělat nic moc. Nejčastěji, když se jim do něčeho nechce, tak se hlavně ptám, proč se mu nechce a někdy se mi povede během konverzace ho nadchnout, ať si to jde aspoň vyzkoušet. Je pravda, že když se jedná o nějakou novou aktivitu, tak jim často musíte i vysvětlit o co tam jde a ukázat jim to. Nemyslím si, ale že je dobrý ty klienty do něčeho nutit, pokud je to po vysvětlení nenadchne. Řešením může být i vymyslet jim nějakou alternativu, která je bude bavit a není na škodu, pokud ji už znají, protože se jim většinou do nových věcí moc nechce.“ (SP2)

Strategie pracovníků pro motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách

V této části popíši přístup zaměstnankyň ke klientům a budu kategorizovat strategie motivace, které v rámci volnočasových aktivit lidí s mentálním postižením používají. Pracovat budu s poznatky pracovníků, které jsou popsány výše. Pracovnice (SP1) a (SP2) v rámci své odpovědi akcentují důležitost individuálního přístupu ke klientům. To asi nebude pro mnohé žádným překvapením. Vnímám totiž, že individualita každého klienta je jedna ze základních hodnot sociální práce. Respondentka (SP1) také mluví o tom, že je důležité dobře znát samotnou povahu klientů a tomu se přizpůsobit. Respondentky se také shodují, že častým důvodem, proč se nechťejí klienti účastnit určitých aktivit, je fakt, že ji neznají a neví, jak probíhá. V kontextu strategií, které pracovníce pro motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách užívají, jsem kategorizoval tři. Nazval jsem je následovně: diagnostika bariér, obsahové průvodcovství a alternativní plánování aktivit.

Strategii, kterou jsem pojmenoval „diagnostika bariér“ zmiňuje hlavně respondentka (SP1), částečně by se dalo říct, že i respondentka (SP3), ale spíše implicitně. Zkušenost pracovníce (SP1) nám říká, že důvod, proč se klient nechce účastnit volnočasových činností může být i poměrně lehce eliminovatelný. V rámci této strategie je nutné nejprve důkladně zjistit, z jakého důvodu se klient dané aktivity nechce zúčastnit. Nejčastěji to dle všech respondentek může být z důvodu neznalosti dané věci. Z toho důvodu, jsem to kategorizoval, jako samostatnou strategii, která bude popsána, jako následující. Důvodů, však může být celá řada a některé z nich poměrně lehce řešitelné. Jak uvádí na příkladu respondentka (SP1), která řešila problém s tím, že klient nechťel za žádnou cenu chodit na koupaliště s ostatními klienty. Poté se při konverzaci s klientem dozvěděla, že tou bariérou je klientův stud mít odhalenou horní část těla. Vyřešila to tedy jednoduše a obeznámila ho s faktem, že může být celou dobu oblečený. Klient byl poté spokojený a na koupaliště začal chodit pravidelně.

Z toho vyplývá, že je důležité věnovat více času naslouchání a vytváření vztahu s klientem, což nám pomůže odhalit samotné bariéry, které mohou být někdy lehce eliminovatelné.

Strategii, kterou jsem pojmenoval „obsahové průvodcovství“ zmiňují všechny tři respondentky a z jejich tvrzení se zdá být často využívána. Vychází totiž ze zkušenosti pracovníků, že se klienti zpravidla nechtějí účastnit volnočasových aktivit z důvodu neznalosti obsahu. Respondentka (SP1) ji uvádí na příkladu, kdy klientka nechtěla jet na organizací plánovaný pobyt. Tím, že ji vysvětlili, co daný pobyt obsahuje, jí přimělo to zkusit a byla s ním velmi spokojená. Podobný příklad, akorát se sportovní aktivitou přináší respondentka (SP3). Je tedy důležité předpokládat, že klienti s mentálním postižením nebudou někdy vědět, co daná aktivita znamená, zejména pokud se jedná o něco nového, což zmiňuje i pracovníce (SP3). Poměrně jednoduchým způsobem, kdy klientům pouze v jednoduchosti vysvětlíme danou činnost, můžeme dosáhnout pozitivního výsledku.

Strategii, kterou jsem pojmenoval „alternativní plánování aktivit“ zmiňuje pouze respondentka (SP2). Ta také zdůrazňuje, že vnímá, jako nesprávné aktivity klientům vnucovat. Dále zmiňuje, že strategie „obsahové průvodcovství“ nemusí vždy fungovat a to z důvodu, že aktivita klienta nemusí bavit či zajímat. Dle ní je důležité tohle respektovat a snažit se přijít s alternativou, která by klienta zaujala a chtěl by se jí účastnit. Neznamená to však, že se musí za každou cenu vymýšlet vždy něco nového. Klienti s mentálním postižením nejsou většinou nakloněni zkoušet, jen tak nové věci. Důležité je si spíše pamatovat, jaké alternativní aktivity klienta zajímají a ty mu případně nabídnout.

5.3 Závěr výzkumného šetření

Cílem mého výzkumu bylo „zkoumat, motivaci osob s mentálním postižením k účasti na volnočasových aktivitách v rámci chráněného bydlení Lipka z.s.. Mým dalším cílem je zjistit, jakým způsobem můžou pracovníci daného zařízení podpořit a motivovat klienty k účasti na volnočasových aktivitách.“

Nejdříve jsem se zaměřil na zkoumání samotného vnímání volného času klientů i pracovníků. Jejich pohledy jsem následně komparoval a došel k zjištění, že většina respondentů vnímá volný čas spíše reziduálně. Až na respondentku (SP1), která volný čas vnímá spíše pohledem pozitivistickým. Dále jsem zkoumal, jakým způsobem vnímají volný čas svých klientů zaměstnankyně služby. Všechny pracovníce se v tomto kontextu shodly, že klienti většinou nejsou sami od sebe motivováni účastnit se volnočasových aktivit. Dle jejich názoru, je také specifikem této cílové skupiny, velké množství volného času ve srovnání s běžnou populací. Zejména u klientů, kteří nedochází do zaměstnání. To je myšlenka, která provázela celou mou teoretickou část. Osobně se totiž domnívám, že je k zamyšlení, zda se v kontextu lidí s mentálním postižením v rámci chráněného bydlení dostatečně akcentuje práce s jejich volným časem. Volný čas může u spousty cílových skupin působit, jako marginální problematika. Nicméně, pokud bychom pracovali s předpokladem, že u mnoha těchto klientů, je volného času ve srovnání s běžnou populací mnohem více. Nutí mě to přemýšlet, jak tyto klienty motivovat, aby jej nějakým způsobem naplňovali aktivitami, které budou mít pozitivní vliv na jejich psychosociální stav. Dodávám, že cílem sociální práce s touto skupinou

je zejména rozvoj dovedností, psychická rovnováha a socializace. Na všechny tyto oblasti mohou vybrané volnočasové aktivity působit příznivě, jak jsem již popsal v rámci své teoretické části. Zároveň si uvědomuji limity mého výzkumu, neboť se jedná o subjektivní pohledy, poměrně malého výzkumného vzorku. Z toho důvodu se něco takového nedá generalizovat na většinu chráněných bydlení. Nicméně dle mého názoru, je to vhodné k zamyšlení. V rámci mého výzkumu dále následovalo zkoumání toho, jakým způsobem vnímají pracovníci svou roli během volnočasových aktivit. Jejich výpovědi jsem dále srovnal s pohledem klientů na tuto problematiku. Všichni zaměstnanci i klienti se shodli na tom, že by pracovníci měli v kontextu volnočasových aktivit klientů hrát podpůrnou roli a dopomáhat v oblastech, kde jsou klienti limitováni. Nicméně, se liší v míře poskytované pomoci. Zatímco dva klienti, preferují přítomnost pracovníků u všech volnočasových činností, další dva preferují jejich přítomnost spíše v případech, kdy jejich schopnosti nestačí. Všechny zaměstnankyně se shodují, že plní i roli organizační. Dvě ze tří pracovníc, vnímají svou roli také, jako iniciační a kontrolní. V poslední části jsem zkoumal samotný pohled na motivaci klientů k účasti na volnočasové aktivity a zejména na strategie, které pro motivaci pracovníce využívají. V rámci toho, jsem si všimnul zajímavé shody, kde dvě pracovníce popisují, jak se většině klientů nechce účastnit společných aktivit. Existuje však někdy pár jedinců, kteří se toho účastnit jdou. To často působí na zbytek klientů stimulačně a díky tomu se připojí taky. Na závěr jsem popsal tři strategie, které pracovníce využívají při motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách. Pojmenoval jsem je, jako: diagnostika bariér, obsahové průvodcovství a alternativní plánování aktivit. Obsah těchto motivačních strategií je popsán výše.

Závěr

Tato bakalářská práce se věnovala volnému času osob s mentálním postižením v kontextu chráněného bydlení Lipka. Dále zkoumala také motivaci klientů k účasti na volnočasových aktivitách.

Práce byla nejprve teoreticky ukotvena do čtyř kapitol. První pojednávala o samotném mentálním postižení a jeho klasifikaci. Další se věnovala vymezení sociální práce, jejím paradigmatům a sociální práci s danou cílovou skupinou. Ve třetí kapitole jsem věnoval základnímu rozdělení volného času a také specifikům volného času ve vztahu k lidem s mentálním postižením. Poslední kapitola teorie byla věnována základnímu vymezení motivace a zejména se zaměřovala na specifika aspirace u klientů s mentálním postižením.

V rámci výzkumu byla nejprve shrnuta metodologie. Výzkum se skládal ze 7 respondentů, kteří se dělili do 2 skupin. Následně byla pomocí metody polostrukturovaného rozhovoru seskupena data, se kterými jsem poté pracoval ve výzkumném šetření. To nám odhalilo spoustu poznatků týkajících se volného času klientů chráněného bydlení Lipka. Toto šetření nám odhalilo pohledy na volný čas, ať už z perspektivy klientů, či zaměstnanců. Dále porovnávalo vnímání role pracovníků během volnočasových aktivit klientů. Na závěr byly zjištěny tři základní strategie, které pracovnice využívají při motivování klientů k účasti v rámci volnočasových činností. Tyto strategie jsem pojmenoval, jako diagnostika bariér, obsahové průvodcovství a alternativní plánování aktivit. Jejich podrobný popis je dostupný v rámci výzkumného šetření.

Bibliografie

ENGELBRECHT, Lambert. *Introduction to social work*. Wellington: Lanzo, 1999. ISBN 0-620-23567-5.

FRANIOK, Petr a Jaroslav KYSUČAN. *Psychopedie: speciální pedagogika mentálně retardovaných*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. ISBN isbn80-7042-247-5.

HAMBÁLEK, Vladimír. *Úvod do volnočasových aktivit s klientskými skupinami sociální práce*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2005. 79 s. Edícia sociálna práca - sociálna politika. ISBN 80-89185-11-8.

HAYDEN, Mary F., Charlie K. LAKIN a Bradley K. HILL. *Social and Leisure Integration of People with Mental Retardation in Foster Homes and Small Group Homes. Education and Training in Mental Retardation. Division on Autism and Developmental Disabilities*, 1992, 27(3), 187-199.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN isbn80-7367-040-2.

HOFBAUER, Břetislav. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004. ISBN isbn80-7178-927-5.

JANIŠ, Kamil a Jitka SKOPALOVÁ. *Volný čas seniorů*. Praha: Grada, 2016. Pedagogika (Grada). ISBN isbn:978-80-247-5535-9.

KOZÁKOVÁ, Zdeňka, Olga KREJČÍŘOVÁ a Oldřich MÜLLER. *Úvod do speciální pedagogiky osob s mentálním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN isbn978-80-244-3716-3.

MÁTEL, Andrej. *Teorie sociální práce I: sociální práce jako profese, akademická disciplína a vědní obor*. Praha: Grada Publishing, 2019. ISBN isbn978-80-271-2220-2.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2005. ISBN isbn807367002x.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-368-0

MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN isbn:80-7178-548-2.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN isbn80-247-1362-4.

MKN-10 klasifikace. Prohlížeč | MKN-10 klasifikace [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/prohlizec/F70-F79>

- NAVRÁTIL, MUSIL. *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin*. 2000. In: *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova univerzita, 2000. Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. ISBN isbn 80-210-2426-7.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2000.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, c2001. ISBN isbn:80-903070-0-0.
- NOVOTNÁ, Erika. *Pedagogika volného času*. Prešov: Rokus, 2017. ISBN 978-80-89510-58-0.
- OPATOVÁ, Alena. 2012. Sociální práce s člověkem s mentálním postižením. In: MAHROVÁ, Gabriela a Martina VENGLÁŘOVÁ. *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha: Grada, 2008. Sestra (Grada). ISBN 978-80-247-2138-5.
- Oslipka. Chráněné bydlení [online]. [cit. 2023.04.21]. Dostupné z: <https://chranene-bydleni-lipka.netstranky.cz/nabidka-sluzeb/chranene-bydleni.html>
- PLAMÍNEK, Jiří. *Tajemství motivace: jak zařídit, aby pro vás lidé rádi pracovali*. 3., rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, 2015. Poradce pro praxi. ISBN isbn978-80-247-5515-1.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. Sociologie (Grada). ISBN isbn978-80-247-3006-6.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 6., rev. a dopl. vyd., V Grada Publishing 2. Praha: Grada, 2010. Psyché (Grada). ISBN isbn:978-80-247-3133-9.
- ŠVARCOVÁ-SLABINOVÁ, Iva. *Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče*. Praha: Portál, 2000. Speciální pedagogika (Portál). ISBN isbn80-7178-506-7.
- ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN isbn978-80-7367-313-0.
- Úmluva o právech osob se zdravotním postižením ze dne 12. února 2010. In: *Sbírka mezinárodních smluv Česká republika*. Dostupný také z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225526/Zprava_CR_o_plneni_Umluvy_CZ.pdf/2a6809a3-cddc-7156-ce52-245fd75c9b41
- Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením [online]. Praha: MPSV, 2020 [cit. 20. 4. 2023]. Dostupné také z: <https://www.mpsv.cz/umluva-osn-o-pravech-osob-se-zdravotnim-postizenim>
- VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. *Mentální postižení. 2., přepracované a aktualizované vydání*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-271-0378-2.
- VÁŽANSKÝ, Mojmír. *Základy pedagogiky volného času*. 2.vyd. Brno: Print-Typis, 2001. ISBN 80-86384-00-4.
- VÁŽANSKÝ, Mojmír. *Základy pedagogiky volného času*. 2. upr. a dopl. vyd. Brno: Print-Typia, 2001. ISBN 80-86384-00-4.

VYHLÁŠKA č. 505/2006 Sb., Vyhláška, kterou se provádí zákon o sociálních službách. In: Sbírka zákonů ČR [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-505>

ZÁKON 108/2006 Sb., Zákon o sociálních službách. In: Sbírka zákonů ČR [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>